

Kosackval förr och nu

Både före och efter fjolårets val talade en del socialdemokrater i hysterisk ton om ett nytt "kosackval". Därmed avsågs valet 1928, då affischer med osmaklig skrämselfpropaganda skulle på ett avgörande sätt lett till socialdemokraternas nederlag och de borgerliga partiernas, särskilt högerpartiets framgång. Riksdagsledamoten, ambassadör Bo Siegbahn har forskat i de faktiska förhållandena 1928 och kommit till det överraskande resultatet, att de som de värsta utpekade affischer-na knappast existerat och att de inte gärna kunnat påverka några väljare! Parallellerna mellan 1928 och 1976 ligger på ett annat plan, och särskilt intressant är kanske hans jämförelse mellan hur Per Albin Hansson på sin tid och Olof Palme nu reagerat.

Redan i den allmänpolitiska debatten under höstriktsdagen 1975 inledde Olof Palme en attack som nästan skulle kunna betecknas som signaturmelodin för den socialdemokratiska valkampanjen några månader senare. Han påstod att Gösta Bohman och moderata samlingspartiet hetsade mot arbetarrörelsen och att dennes tal bragte i minnet 1928 års "kosackval". Tankarna togs sedermera upp i den socialdemokratiska pressen. Under våren 1976 kunde man litet varstans hitta anspelningar på detta val. LO-tidningen hade exempelvis en artikel den 26 maj, där det sades: "Det hade varit kyligt och kallt denna vår. De gamla, de som minns, säger att den hade det gemensamt med våren 1928. Den politiska snålblåsten, skulle den leda till ett nytt 'kosackval'?"

Jag är ganska övertygad om att varken Olof Palme eller flertalet av hans epigoner haft några närmare kunskaper om det verkliga händelseförloppet under 1928 års val. Socialdemokratien hade då ända sedan århundradets början med mindre avbrott haft ständiga framgångar och ökat sin andel av väljarkåren. Delvis kunde detta förklaras av en utvidgning av antalet röstberättigade. Trots att man aldrig kommit i närhet av en absolut majoritet, hade man efter hand kunnat utöva ett allt starkare inflytande på den politiska utvecklingen. Detta hade möjliggjorts genom samarbete med den s k borgerliga vänstern, dvs frisinna och liberaler. Ännu så sent som under valperioden 1924-28 hade man sålunda gemensamt kunnat driva igenom en kraftig nedrustning och en nyorganisation av skolväsendet.

Socialdemokraterna hade kommit upp till

104 egna mandat i andra kammaren, vartill kom fem kommunister, sammanlagt 109 mandat. Då kammaren bestod av 230 ledamöter krävdes alltså ytterligare 7 mandat för att få majoritet. Härtill skall läggas att man inte heller uppnått majoritet i första kammaren.

Under partikongressen på våren 1928 uttrycktes allmänt den förhoppningen att frammarschen skulle fortsätta och att man vid årets val, tillsammans med kommunisterna, skulle kunna erövra den absoluta majoriteten. Det förelåg också ett speciellt skäl till att man nu önskade erövra denna. Det samarbete socialdemokraterna tidigare ofta haft med den borgerliga vänstern började allvarligt knaka i fogarna. En del lagar, bl a om kollektivavtal, hade under våren 1928 genomförts av den frisinnade/liberala regeringen med stöd av övriga borgerliga partier men under socialdemokratins kraftiga protester. (Det var sålunda den lag som i stort sett kom att gälla ända fram till 1976 och som så småningom kom att bedömas på ett positivt sätt av socialdemokratin.) Dessutom verkade det som om föregående vals spridda valkarteller mellan de borgerliga partierna nu skulle genomföras i så gott som hela landet. En starkare borgerlig intressegemenskap höll på att utkristalliseras.

Under partikongressen uppstod en hård strid om man skulle möjliggöra för kommunisterna att i realiteten etablera en kartell med socialdemokrater vid höstens val. Arthur Engberg, Socialdemokratens redaktör, drev kraftigt tesen att man skulle välja en sådan partibeteckning på valsedlarna att kommunisterna inte, med de valbestämmelser

som då gällde, kunde utnyttja den. En grupp ville att man skulle söka träffa en uppgörelse med de borgerliga partierna att alla skulle avstå från kartellmöjligheten. Majoritetens beslut innebar att man stod kvar vid de gamla beteckningarna och sålunda öppet accepterade en faktisk valkartell med kommunisterna.

Det är därför något svårförklarligt, när Arbetet i en ledare den 18 januari 1976, med anledning av en tidigare artikel av mig i denna fråga, (Sv D 8 jan 1976) påstod att "man skall vara ute i mycket illasinnade ärenden för att få detta till detsamma som 'en faktisk valkartell'".

Kommunismen i valkampanjen

Valkampanjen kom att i mycket stor utsträckning präglas av den djupa oro som kommunismen väckte vid denna tid. Till detta bidrog åtskilliga incidenter, oftast med verklighetsunderlag, men ibland grovt överdrivna. Till de senare hörde anhållandet för spioneri av chefen och några anställda vid den ryska nyhetsbyrån Tass samt rapporter om närgångna ryska flottmanövrer vid svenska farvatten och överflygningar av svenskt territorium.

Allvarligare var det hemliga samarbetsavtal mellan de svenska och sovjetryska gruvarbetareförbunden, som avslöjades under våren 1928. Redan på hösten 1927 hade överenskommit, att man gemensamt skulle bekämpa "försök att förklara arbetarnas och arbetsgivarnas intressen för förenliga, eller att skapa sk arbets- och industrifred". Man ville kämpa för "nationalisering av gruvorna

utan ersättning", och i händelse av konflikt skulle man lämna ekonomiskt bistånd till den strejkande parten. Det var ju uppenbart för envar att några risker för strejker och hot mot arbetsfred inte kunde föreligga i Sovjetunionen utan att avtalet på dessa centrala punkter var ett instrument för att skapa svårigheter för och möjliggöra intervention i svenskt arbetsliv. Detta fick också ett mycket konkret uttryck, eftersom gruvarbetarna under hela våren 1928 befann sig i strejk och, vilket så småningom framkom, uppbar miljonbelopp i strejkunderstöd från Sovjetunionen. Man bör understryka att LO-ledningen, så snart detta avtal blev känt, reagerade mycket bestämt, och efter hand fick man även avtalet upphävt. Men det kunde ändå inte undvikas att detta under valkampanjen kom att spela en inte obetydlig roll.

I de borgerliga tidningarna förekom ett stort antal ledare därom. Man använde uttryck som "den för guld givna drängtjänsten åt ryssarna", "de ryska judaspengarna", "ryska mutor", gruvarbetarna kallades för "ryska soldenärer" etc. Dessutom ansåg man att ett ledande motiv för ryssarna varit att de genom att underblåsa den svenska strejken ville förbättra läget för den ryska malmen, för vilken man hade avsättningssvårigheter.

Bland tidningsrapporter som väckte uppseende kan nämnas uppgiften om betydande penningbidrag, som baltiska kommunistpartier skulle ha fått från Sovjetunionen via banker i tredje land. Det kan vara anledning att nämna detta, eftersom den socialdemokratiska regeringen under vårriksdagen 1976 avkriminaliserade lämnande av utländska statsbidrag till svenska politiska organisationer.

Svensk kommunism och rysk

Även den interna utvecklingen i Sovjetunionen kom att spela en ganska betydande roll under valkampanjen. Efter några år av en Ny Ekonomisk Politik (NEP) med inslag av marknadsekonomi hade den ryska politiken under Stalins ledning börjat visa en utomordentlig hårdhet. Ehuru den stora likvideringen av inemot 10 miljoner bönder kom först några år senare, nåddes man redan 1928 av uppgifter om utrensningar.

Det förtjänar också omnämnas att den skarpa reaktion, som yttre och inre, verkliga och förmenta åtgärder av Sovjetunionen väckte på borgerligt håll, delades av och i viss mån underströks i många socialdemokratiska kretsar. Arthur Engberg ägnade exempelvis ett helt tal i valkampanjens slutskede just åt den sovjetiska och inte minst den svenska kommunismens faror. På den socialdemokratiska sidan bidrog man till och med ammunition mot de svenska kommunisternas nationella lojalitet. I Socialdemokraten den 8 september återgavs texten till en ansökningsblankett för inträde i en kommunistisk ungdomsklubb, som innebar att man trädde in i "ryska partiets tjänst". Och det påpekades att partiet hade sin huvudman i Öster etc.

Mot bakgrund av sådana handlingar och uttalanden utsändes ett upprop, undertecknat "Socialdemokraterna", vilket publicerades i bla Socialdemokraten den 14 september. I detta sades tex: "Men därtill kommer att det kommunistiska partiet, enligt ett erkännande som Kihlbom gjorde på Auditorium, står under lydnad av och är underordnat kommunistiska internationalen, som har

sitt säte i Moskva. En svensk kommunistisk riksdagsman är således ansvarig inför Moskva och ej inför sina valmän i Sverige.”

Det kanske inte var så underligt mot denna bakgrund att den faktiska socialdemokratiska valkartellen med kommunisterna på många håll väckte en så stark kritik. Det påstående, som ofta återkom under valkampanjen, att ”en röst på socialdemokratin var en röst på Moskva” var naturligtvis som helhet oerhört överdrivet men hade i så måtto ett visst fog för sig som kommunistpartiet tack vare kartellen, som det senare visade sig, fick flera mandat än man annars skulle ha uppnått.

Per Albin Hansson gjorde även under ett valtal i Tierp ett minst sagt oförsiktigt uttalande att han hellre såg en kommunist än en högerman i riksdagen. Även detta uttalande gavs en vid spridning av motståndarna.

Socialdemokraternas valrörelse

Vad sedan innehållet i den socialdemokratiska valkampanjen 1928 beträffar kan man konstatera att partiets valmanifest, utöver kravet på att uppnå majoritet i andra kammaren, krävde ”överförande i samhällets ägo eller under samhällets kontroll av stora naturrikedomar, sådana som skogar, gruvor och vattenfall, en moderniserad arvsbeskattning i egendomsutjämnande syfte och strävanden att tillförsäkra de i produktionens tjänst anställda arbetarna medinflytande i företagen”. Speciellt arvsskattefrågan kom att spela en väsentlig roll under valkampanjen. Ledande socialdemokrater med Wigforss och Möller i spetsen hade redan under

vårriksdagen lagt fram en arvsskattemotion, som bla innehöll det berömda uttrycket: ”fattigdomen fördras med jämnmot då den delas av alla. Den blir outhärdlig då den dagligen kan jämföras med andras överflöd”.

Utan att direkt ta ställning till saken refererade man ett på kontinenten framkommet förslag. Detta gick ut på att man inte skulle beskatta ett arv hårt när en nyskapad förmögenhet första gången gick i arv, ty i så fall förlorade kanske arvlåtaren incitamentet till ett bygga upp ett kapital. I nästa generation skulle man däremot ta inemot hälften och i tredje generationen mer eller mindre resten. Dessa tankegångar betecknades i den borgerliga pressen som konfiskatoriska och som uttryck för kommunistisk påverkan. Det är ingen tvekan om att de skapade stark oro långt utanför kretsen av de personer som mest skulle drabbas därav. Att man samtidigt sade sig vilja avsätta sådana skatter till fondering och sålunda som grund för investeringar och ej som löpande inkomster i budgeten kunde knappast lugna sinnen.

Valkampanjen blev mycket livlig. Det är dock fel att, som under det gångna året ibland skett, påstå att det speciellt var motsättningen mellan socialdemokraterna och högern som spelade huvudrollen. Man får inte glömma att det satt en frisinnad-liberal regering och att det naturligtvis var den som den socialdemokratiska valpropagandan i första hand måste inrikta sig emot. Till detta kom som sagt att regeringspartierna, som ju tidigare haft ett så gott samarbete med socialdemokraterna, under det senaste året lagt fram flera lagförslag som väckt deras ogil-

lande. Arthur Engberg framhöll texien ledare så sent som den 12 september – sålunda fyra dagar före valet – att "såvitt vi kunnat finna har icke ens högern tidigare sänkt sig ned till det plan på vilket vissa av regeringens ledamöter operera". Dagen innan hävdade socialdemokraterna att statsrådet Lyberg "sökte övertyga sina åhörare om socialdemokratins antidemokratiska tendenser".

I eftervärldens minne är det dock en speciell fråga som spelade en dominerande roll, nämligen de sk kosackaffischerna.

Affischerna

Historikern och riksbibliotekarien Uno Wilers, under sina ungdomsår en minst sagt entusiastisk medlem av det nationella ungdomsförbundet, påstod i en intervju i *Arbetet* i samband med ledaren i januari 1976 att "det gemensamma för nästan alla affischerna är att de saknar partibeteckning. Ett par har allmänna valmansförbundets emblem... Jag minns själv hur landet var indränkt i sådana här affischer hela sommaren 1928". Och Gunnar Sträng hävdade ungefär samma sak vid partiledardebatten två dagar före det senaste valet.

Det vänligaste man kan säga om Uno Wilers uttalande är att han totalt missminner sig. Mina forskningar på detta område har gett följande resultat: Redan under tidigare valkampanjer hade man med början hos socialdemokraterna använt sig av affischer under valkampanjerna. Dessa hade varit av tämligen oskyldigt och troligen ganska ineffektivt slag. Under valkampanjen 1928 använde sig samtliga partier av valaffischer,

där bilder i stor utsträckning fick ersätta långa texter. Allmänna valmansförbundet, dvs högerns riksorganisation, distribuerade en del sådana affischer, samtliga försedda med partibeteckningen AFV, ritade av Moje Åslund. En av dem visar en välmående herre med cigarr, sovande i en fåtölj, samt en orm, iklädd rysk officersmössa, som bakiifrån slingrar upp mot fåtöljen och som slickar hans kala hjässa. En annan visar en moder som skyddar sitt barn mot en knutpiska. Därutöver hade Nationella Ungdomsförbundet, som vid denna tidpunkt fortfarande var högerpartiets ungdomsorganisation, sänt ut ett par affischer av ungefär samma typ.

Vid sidan härav förekom fyra betydligt skarpare affischer och det är dem man alltid åsyftar när man talar om de sk kosackaffischerna. Den första gången dessa över huvud taget omnämndes i pressen var i en artikel den 12 september 1928. Arthur Engberg skrev då en ursinnig artikel, där han konstaterade att ett upprop med fyra bilder distribuerats som inlägg till ett stort antal borgerliga tidningar landet runt från högern och det liberala partiet. Uppropet återgavs för övrigt i socialdemokratiska partistyrelsens berättelse 1928. Textens huvudsakliga innehåll var att "genom denna valsamverkan med bolsjevikerna kommer Arbetarpartiet att bli beroende av det ryska partiet och med eller mot sin vilja tvingat att införa omstörtning varav dessa bilder visar en liten del. Arbetare, protester mot den skam era ledare drar över er. Rösta ej tillsammans med bolsjevikerna. Återupprätta ert gamla parti med fosterländska män i täten".

Redan följande dag förklarade riksdagsmannen och chefredaktören för Nya Dagligt Allehanda, Leon Ljunglund, att han ansåg uppropet plump och att han därför icke velat inlägga detta i sin tidning. Ljunglund framhöll dessutom att det rörde sig om ett privat initiativ utan stöd i Allmänna valmansförbundet.

Den som i realiteten tagit initiativet till detta företag med ekonomiskt stöd av privata intressenter var en kapten Paul Isberg. En bekräftelse härpå gav också Socialdemokraten i en artikel den 16 sept. "I en skrivelse till generalpoststyrelsen, daterad den 11 september, har nämligen kapten Paul Isberg hemställt om viss nedsättning av postbefordringsavgiften för de bemälda flygbladen. Han inleder sin skrivelse med följande för i all synnerhet herr Lindman, ordförande i Allmänna valmansförbundet, komprometterande saker: 'I samförstånd med Allmänna valmansförbundet har ett på enskilt initiativ utgivet politiskt flygblad tillställts ett stort antal dagliga tidningar i och för distribution såsom bilagsblad.' Kapten Isberg meddelade vidare att han 'enligt uppdrag' handhaft uppgiften att underhandla med de olika tidningarna och att den utsända upplagan av flygbladen räknade omkring 600 000 exemplar. Flygbladet avses, skriver han, att expedieras under dagarna 11–20 september."

Det enda felaktiga i Isbergs brev var att något "samförstånd" med Allmänna valmansförbundet aldrig erhållits eller ens sökts. Detta underströks också av Arvid Lindman och vid den första politiska debatten efter valet, remissdebatten i januari 1929 av Otto Järte. Även i den socialdemokratiska

årsberättelsen 1928 återgavs dementin. De fyra bilderna hade följande gjorts av en annan konstnär än högeraffischerna och dessutom tryckts på ett annat tryckeri.

Man bör observera att valet ägde rum den 15–16 samt för Stockholms del den 19 september. Det osmakliga uppropet kan sålunda inte ha haft någon längre tid på sig att verka. Vad sedan affischerna beträffar, som ju enligt Willers skulle ha dränkt landet, har en förstoring av de fyra bilderna existerat. Den socialdemokratiska partistyrelsens årsrapport talar inte ett ord om affischerna utan inskränker sig till att nämna att flygbladet hade uppsatts vid vallokalerna. Detta innebär ju i realiteten att denna affischering i stort sett endast nådde väljarna då väl de flesta redan tagit ställning.

Ny Tid hade den 12 september, således samma dag som Arthur Engberg publicerade sin artikel, ett referat av ett kombinerat höger/socialdemokratiskt valmöte kvällen innan. Vid detta hade den socialdemokratiske talaren, herr Magnusson, för åhörarna visat upp affischer, uppenbarligen de berörda fyra bilderna. Enligt referatet hade närvarande högermän instämt i hans uttalande att affischerna var tarvliga. Det intressanta är emellertid att det i slutet av referatet sägs att Magnusson förklarade att han funnit dessa affischer, icke på någon offentlig plats, utan i en valbyrålokal som tillhörde högerpartiet.

Det är uppenbart orimligt att tänka sig att dessa affischer i någon som helst omfattning skulle ha varit uppsatta landet runt, utan att hela frågan med ett ord berörts varken i Socialdemokraten eller Ny Tid. Och självfallet

har de ej varit uppsatta i Göteborg eller Stockholm. Det är därför heller inte ägnat att förvåna att vice talmannen Nilsson från Kristianstads län vid remissdebatten 1929 förklarade att han under valkampanjen farit runt hela sitt län och aldrig sett några av de affischer som Per Albin Hansson omnämnde under debatten. Vad som inträffade var säkerligen att kapten Isberg på egen hand sände ut affischerna till högerns valbyråer men att de endast i något enstaka undantagsfall sattes upp.

Slutsatsen är sålunda att de beryktade affischerna inte tillkommit i högerns regi, inte stötts av partiet och inte spelat någon nämnvärd roll i valkampanjen.

Valresultatet

Valet resulterade i ett förkrossande socialdemokratiskt nederlag, det största som någonsin drabbat partiet. I stället för att vinna de 8 mandat som hade krävts för majoritet förloade man 14 och föll tillbaka från 104 till 90 mandat. Kommunisterna vann 3 och fick 8 mandat. Denna ökning hängde delvis samman med valkartellen och gav sålunda ett visst fog för den borgerliga kritiken. Högern vann 8 mandat och kom upp till 73. De liberala och frisinnade vann inga nya mandat utan fick nöja sig med 4 resp 28 under det att bondeförbundet ökade med 4 och kom upp till 27 mandat.

Valnederlaget föranledde naturligt nog en allvarlig socialdemokratisk självrannsakan. I några tidningar sökte man lägga en väsentlig del av skulden på motståndarnas kampanjmetoder. Socialdemokraten fram-

höll tex den 17 september i en stor förstasidesrubrik att "Valens karaktär av skrämself och kosackval framstår allt klarare".

Partiets ledande män sökte i första hand finna felen i den egna propagandan. Per Albin Hansson ansåg att arvsskattemotionen spelat en avgörande roll. Denna tanke fasthöll han framöver och ännu vid partikongressen 1932. Arthur Engberg däremot ville lägga den främsta skulden på den faktiska kartellen, en uppfattning som också han vidhöll vid partikongressen 1932. Man borde ha skött sig så att "socialdemokratien och kommunismen icke kunde nämnas på samma dag". En intressant detalj är att ordet kosackval inte under de följande åren vann burskap; jag har inte kunnat återfinna det varken i den första riksdagsdebatten efter valet, i januari 1929, eller i Per Albin Hanssons tal under de följande 4 åren. Uno Willers anser, med stöd av sin oriktiga minnesbild av den faktiska situationen, att det var affischerna som gav upphov till beteckningen "kosackvalet". Detta förefaller dock mycket diskutabelt, då de ju uppenbarade sig först i sluttampen av valkampanjen. Minst lika stor roll torde valkartellen och alla hänvisningarna tidigare under valet till sovjetiska åtgärder etc ha spelat. Men som sagt uttrycket har först efter hand vunnit hävd och då många gånger utan att man haft klart för sig bakgrunden.

1928 och 1976

Vilka paralleller kan man nu finna mellan 1928 och 1976 års val? Valkartellernas tid är förbi och beskyllningar för samröre med

kommunisterna spelade 1976 en helt marginal roll. Däremot kunde man konstatera en kraftig radikalisering av kraven från arbetarrörelsens "två grenar", partiet och fackföreningsrörelsen. Partikongressen hade krävt socialisering av bla läromedel och läkemedelsindustri och anslutit sig till ett uttalande av partistyrelsen om övergång till "ett samhälle där beslutsrätten över produktionsmedlen allt mer övergår till samhället och de anställda". LO-kongressen å sin sida anslöt sig till kravet på lönefonder som inom loppet av ett begränsat antal år skulle överföra nästan hela näringslivet i fackföreningsrörelsens händer. Vidare hade LO krävt förstatligande av all mark i stad och på landet.

Till en början var Gösta Bohman och Moderata samlingspartiet ensamma om att framhålla att dessa krav, trots att säkerligen den stora majoriteten inom socialdemokratiska partiet inte önskade det, på sikt ändå utgjorde en fara för det demokratiska systemet. Den väsentligaste parallellen med 1928 års val var att under valkampanjens gång övriga borgerliga partier klart anslöt sig till dessa farhågor och sålunda i denna viktiga fråga skapade en enhetlig front.

En annan parallell var att valkampanjen blev förhållandevis häftig. Från socialdemokratisk sida kunde man dessutom ohämmat tillåta sig påstå att en borgerlig valseger skulle innebära en rasering av det sociala välfärdssystemet. Detta var möjligt 1976, då de borgerliga med undantag för krigsåren inte haft hand om regeringsansvaret på 44 år. En

sådan propaganda var inte möjlig 1928; då var man hänvisad att kritisera vad den sittande borgerliga regeringen faktiskt gjort. Om man på socialdemokratiskt håll ansåg sig kunna tala om ett borgerligt skrämselfval 1928 är denna beteckning minst lika relevant för socialdemokraternas uppträdande 1976. Skillnaden mellan parterna var ju 1976 att de borgerliga som stöd för sina varningar kunde åberopa faktiska socialdemokratiska beslut, under det att socialdemokraterna däremot drev sin skrämselfpropaganda utan möjligheter att lämna några bevis och i själva verket i strid med borgerliga försäkringar.

Man kanske skall lägga till några ord om eftervalssituationen. Som ovan nämnts sökte de ledande socialdemokraterna 1928 i första hand förklara nederlaget genom en självkritisk analys. Under debatterna höll man en sober ton, och Per Albin Hansson komplimenterade vid remissdebatten 1929 den nya Lindmanska regeringen för att ha tagit initiativet till en ekonomisk konferens med arbetsmarknadens parter! Årets eftervalsdebatt har uppvisat ett helt annat ansikte. Hätskheten hos Olof Palme och hela parti-pressen har med några undantag varit påfallande. Egna brister i valkampanjens form och innehåll har sällan påtalats. I stället har den trendmässiga nedgången som resulterade i maktskiftet 1976 tillskrivits skrämselfpropaganda av motståndarna, med tal om svek och det politiska livets förfall som väsentlig ingrediens i valförlusten.